

Lőrincze után...

1. Vitatkozunk, tehát vagyunk

A magyar nyelvtudományban a legélesebb vitákat még a valódi nyelvtudomány megszületése előtti időkből ismerjük. A hitvitázókhöz hasonló indulat, hangnem jellemezte a 18. század végi, 19. század eleji nyelvújítókat. Talán olyan is akadt, aki belebetegedett a zaklatásba, a nyelvi harcba. Bartzafalvi Szabó Dávid, akit „hírhedett nyelvrontónak” neveztek, keserűen jegyzi fel: „jobb vagyok a híremnél”. Négyszáz szóalkotásából nyolcvan ma is él.

A 19. században több nagy nyelvészeti vitát néven is emlegetnek: a század elején a „jottista-ipszilonista háborút”, amelynek tétje a szóelemző vagy a kiejtés szerinti helyesírás elsőrendűsége volt. Ezt követte a nyelvújítás ortológus-neológus párviadala, amely Kazinczy szép békéltető gesztusával ért véget, kiosztva mind az ortológusokat, mind a neológusokat: „*Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával.*” (Kazinczy 1995. 172.)

A 19. század második felében azután megszületett a tudományos nyelvészet, a nyelv tudománya. Követői, felfogásai, iskolái között mindig voltak villongások, de a rendszerváltozást követően néhány területen föllángoltak a harci tüzek, s elhúzódó állóháború fenyeget, szervezett csapatok és partizánok olykori összecsapásával, ártatlanok aknára lépésével.

Az ezredfordulót megelőző évtizedben, éppen Lőrincze Lajos halála után több fronton alakult ki vita a hazai nyelvészek között. Kezdődött a nyelvi norma fogalmának megkérdőjelezésével, tudniillik, ha nem tudjuk pontosan meghatározni a normát, akkor mihez is viszonyít a nyelvművelő. Ezzel indult a nyelvművelés vita. Mivel a nyelvművelést megkérdőjelezők nagy része angol (értsd *az angol nyelvet kutató*), illetve elméleti nyelvész volt, a vitát többen a „magyar” nyelvtudomány, az „anyanyelvészet” elleni támadásnak értékelték. A magyar nyelvi norma meghatározhatatlanságából következett a határon túli magyar nyelv (nyelvváltozatok) megítélésének kérdése: hogy egy magyar nyelv van-e vagy több? Ez volt a nyelvi többközpontúság-vita. Dokumentumai az igen beszédes című *Nyelvárulás vagy nyelvmentés?* kötetben láttak napvilágot. Eszerint vannak tehát nyelvárulók és velük szemben állnak a nyelvmentők. Meglehetősen erőszakos szembeállítás. Folytatódott a vita a nyelvtanoktatás mikéntjével: a magyar nyelvtan elavult felfogását kritizálva, a modern (leginkább generatív grammatikai) tudományos nézetek

bevonását hiányolva (azóta újabb irányzat is követeli magának a helyet a nyelvtan-oktatásban). Az előzőekhez is kapcsolódva, de különösen a nyelv esetleges törvényi szabályozását fölvető nézetek ellen kibontakozott a nyelvtörvény-vita, amelyben a nyelvművelést támadók, elítélők és a nyelvművelést fontosnak tartó nyelvészek csapnak össze folyamatosan. A vita kezdőpontja volt egy 1997-ben, a győzelem napján megjelent *Nyilatkozat*, amelyet 39, később az interneten 49, 59, sőt azóta közel száz nyelvész írt alá, s amelyben az idegen szavak védelmezése mellett elhatárolódnak a nyelvészetnek esztétikai szempontokkal való keverésétől és a nyelvnek mindenféle adminisztratív eszközzel való szabályozásától (vö. *Nyilatkozat*). A *Nyilatkozat* kapcsán az egyes szekértáborok között napjainkig tartó állóháború alakult ki, széles frontvonalakkal. A vitában az elhatárolódók, magukat tudományos nyelvésznek, azon belül „társasnyelvésznek” (szociolingvista) nevezők mára a nyelvművelés tudománytalanságát, az attól való elhatárolódást, a tudományos életből való kiszorítást tűzték ki célul. Ellennyelvművelőknek is nevezhetnénk őket. Frazeológiájukba sokszor kevernek a modern közbeszédben gyakori elemeket, például *kirekesztés*, *stigmatizáció*, *rasszizmus*, *gyűlöletbeszéd*. Legutóbb: *nemzeti pántlika*. Ahogy a másik oldal is használ politikailag is színezett fogalmakat, például *nemzetközpontú nyelvművelés*, *a polgár nyelvi tudata*.

A viták mélyén felfogások, nézetek, sőt ideológiák különbsége rejlik. De érthető emberi, személyes okok is belejátszanak a hangulatkeltésbe.

Ha a nyelvművelést ellenzők álláspontja felülkerekedik, akkor Magyarországon véget érhet a kultúránkba mélyen beivódott nyelvművelés. S a nyelvművelés mellett vélhetően minden olyan hagyomány, amely a nyelv kulturáltságának, s közvetve általában a hagyományos kultúrának a megőrzését, védelmét, szerves fejlesztését, az „új hagyományteremtést” tudományos alapon fontosnak és végezhetőnek tartja.

2. A nyelvművelés visszaszorulásának jelei

Nagyon sok jel mutat arra, hogy a nyelvművelés a magyar nyelvtudományban partvonalon kívülre szorult. 2004-ben a magyar nyelvészek hetedik, „nemzetközi” (végül is nem volt egyetlen nemzetközi résztvevő sem) kongresszusán bármilyen nyelvészeti témával lehetett előadásra jelentkezni – nyelvműveléssel azonban nem. A rendezők, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) több mint ötvenéves Nyelvtudományi Intézete, valamint a 2005-ben százéves Magyar Nyelvtudományi Társaság (mindketten a nyelvművelésnek végig gazdái, a nyelvtudomány társadalmi kapcsolatainak is ápolói) ezzel a gesztussal a nyelvművelést kiszorították a tudományos témák közül.

A magyar nyelv kézikönyve címet viseli az a kiadvány, amelyben a hagyományos nyelvészeti témák mellett a *Budapesti Szociolingvisztikai Interjúval* azonos szinten és oldalszámban szerepel a *Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés* összevont fejezet, amelyben a nyelvművelés a nyelvművelést ért kritika egyoldalú beállításában jelenik meg, s még csak fel sem sorolja azokat a tényezőket, elveket, cselekvési formákat, amelyek a magyar nyelvművelést jellemzik, viszont megle-

hetősen jellemző a szóhasználata, amikor az elmúlt ötven évben zajló nyelvvelő tevékenységről mint „kommunista nyelvvelősről” beszél. (Nem is oly régen egyik művésznk a helyesírás ellen lázadva „kommunista nyelvész basáknak” nevezte a korábbi magyar helyesírás megalkotóit.) Lőrincze Lajost is emlegeti az összefoglaló. Érdekes módon a négy említésből kettő pozitív, kettő közömbös vagy kicsit negatív (Sándor 2003: 395, 399, 400, 405). Az egyik pozitív említés azonban arra szolgál, hogy Lőrincze utódait több csoportra ossza, s a magukat inkább nyelvvelőknek tartó csoportot marasztalja el a szerző: (az 1990-es években született nyelvvelői programok) „lényegében Lőrincze (1980) programját újították föl és egészítették ki – de süket fülekre találtak. A nyelvvelő írásokban a szociolingvisztikai fölmérések adatait nem tekintik érvényesnek..., még a reprezentatív fölmérésekét sem... így a 19. századi nyelvészeti alapokon álló, purista nyelvi ideológiát követő magyar nyelvvelés – legtöbb követőjének határozott jószándéka ellenére – továbbra is hozzájárul a nyelvvel kapcsolatos társadalmi problémák sokasodásához...” (Sándor 2003: 405).

A Magyar Tudományos Akadémiának – amelyet, igaz más történelmi időkben, de a magyar nyelv ápolására alapítottak – évtizedek óta nincs nyelvveléssel foglalkozó akadémikusa (ma már doktora is alig). Az Akadémia választási rendszeréből következően nyelvvelő akadémikus többé már nem is lehet. Mert aki például a nyelvvelési témákkal foglalkozó Magyar Nyelvi Bizottságnak a tagja, annak doktori értekezése fölött a Nyelvtudományi Bizottság szavaz. És ebből világosan kitűnik, hogy a nyelvvelésnek nincs helye az Akadémián elismert tudományok között, vagyis a Magyar Tudományos Akadémián.

Holott a Magyar Tudományos Akadémiáról hozott, máig érvényes törvény ekként kezdődik: „A Magyar Tudományos Akadémiát a nemzet a magyar nyelv ápolására, a tudomány szolgálatára hozta létre.” (Akadémiai törvény)

3. Nincs nyelvstratégia, pedig kellene

A legnagyobb baj az, hogy a magyar nyelvvelésnek nincs központi, tudományos, összehangoló szervezete, így a több helyen folyó nyelvvelő munka szervezetlen, erőtlen. Nem nyelvészek naponta fölteszik a kérdést: Nincs szervezett magyarító tevékenység Magyarországon? A válasz: Nincs. Ahogy nincs magyar nyelvstratégia sem – pontosabban van, vannak ezzel kapcsolatos írások, de nincs róla párbeszéd, nincs törekvés ennek képviselőjére. Ez azért is érdekes, mert az északon éppen az Európai Unióba való belépésük hajnalán fogadták el nyelvstratégiájukat, s ebben minden észti nyelvtudományi, nyelvvelő, nyelvi-kulturális intézmény, szervezet közreműködött. (Az észti nyelv..., 2005.) Természetesen Magyarországon is legalább egy évtizede beszélünk a nyelvstratégia szükségességéről (meg is születtek az ezzel kapcsolatos elképzelések, tervek, tanulmányok, például összefoglaló jelleggel: Balázs 2001), tudományos vita és cselekvési program azonban nem lett belőle – a nyelvtudomány és talán a politika képviselőinek érdektelensége miatt.

Az alapvető pedagógiai dokumentumok (régii és új Nemzeti alaptanterv, kerettantervek, bölcsész képesítési követelmények, de még a most készülő kétciklusú felsőoktatási struktúra tanmenetei) továbbra is felsorolják azokat a területeket, készségeket és módszereket, amelyek nálunk megszokottan a nyelvművelés körébe tartoznak. Éppen ezért is fontos lenne a magyar nyelvművelés értékeinek megőrzése, elméletének és módszereinek a javítása.

Ezzel szemben néhány egyetemen és főiskolán nyelvművelés tantárgy címen a nyelvművelés tudománytalanságáról szóló tanokat oktatnak. Szakdolgozatok, tudományos diákköri dolgozatok is születnek ilyen címeken: *Mit művel a nyelvművelő?*, *Mit tehet a sejt? A nyelvművelés mint mozgalom*, *Hogyan tanítsunk diszkriminálni, avagy az anyanyelvi nevelésről...*

Nem a felsőoktatás szabadságát akarom megkérdőjelezni. Csak azt az érdekes ellentétet szeretném bemutatni, hogy amíg ma akadémiai szinten, magyar nyelvészeti kongresszuson nem lehet nyelvműveléssel, a nyelvi kultúra állapotával foglalkozni, addig díjnyertes tudományos diákköri és szakdolgozatok, nyelvészeti összefoglaló munkák születhetnek a nyelvművelés kifigurázásából.

Önkritikusan persze azt is be kell vallani, hogy a modern nyelvtudományi nézetek, eszközök, módszerek nem hatották át eléggé a nyelvművelés jellegét, tehát a nyelvművelés folyamatos megújulásra, korszerűsítésre szorul. Ezt a korszerűsödést azonban nagy mértékben akadályozza a nyelvművelésnek „szalonképtelenné” nyilvánítása. A kritika, a vita azonban segíthet, segíthet.

A nyelvművelések – éppen az adott kultúrához való szoros kapcsolatuk miatt – országonként, nyelvenként eltérőek. A magyar társadalomban a nyelv, az anyanyelv iránti érzékenység fejlett. Bár ez inkább érzelmi kérdés, mégis ezt a kultúra-ápoló, kultúravédő érzékenységet komolyan kell venni, mert az anyanyelv – a legújabb kutatások megállapítása szerint is – *különleges* helyet foglal el, az egyik legfontosabb meghatározója az ember személyiségének. Az előttünk álló évszázadban, az informatikai vagy egyszerűen gazdaságkornak nevezett időszakban a belső és a kulturális értékek iránti figyelemre mindennél nagyobb szükség lesz. A magyar nyelvművelés rendelkezik olyan tapasztalattal, társadalmi hitelességgel, eszközökkel, amelyek egy korszerű, megújított, gazdaságilag sem lebecsülhető művelődésközpontú nyelvműveléshez segíthetnek bennünket. Hiszem, hogy egy ilyen, a hagyományos értékeket megőrző korszerű, modern nyelvművelés nagy hasznára lehet a magyar tudományosságnak, azon belül a nyelvtudománynak is. Gondoljunk csak a Mindentudás Egyetemének váratlan és örömteli sikerére. Nekünk nyelvművelő nyelvészeknek egyébként nem kell nagyon messzire mennünk. Az éppen harminc esztendeje Lőrincze által is kitalált magyar nyelv hete rendezvénysorozat máig igen sikeres. Kevés olyan tudomány van Magyarországon, amelynek olyan társadalmi (el)ismertsége lenne, mint a nyelvtudománynak – éppen a nyelvművelés által.

A magyar nyelvtudomány korszerű nyelvművelés, nyelvstratégia nélkül, a nyelvi kultúrával való foglalkozás lenyesésével saját társadalmi szerepét csökkenti, valamint veszélyezteti a nyelvművelés tudományos berkekben való tartásának lehetőségét, egyszerismind utat nyithat jó szándékú, ám mégis tudománytalan, sokszor valóban kártékony nézetek előtt.

Lőrincze Lajos sokak által becsült elvei, nézetei, nem utolsó sorban rendkívül vonzó „médiaszemélyisége”, embersége lehetne az a közös kiindulópont, amelyben egyetértve a nyelvtudomány és a nyelv művelés ismét egymásra találhat, s végre nem a harc, a kirekesztés, hanem az elvek, módszerek tudományos vitája, valamint valamiféle alapértékekben való kiegyezés bontakozhatna ki.

4. A megegyezés felé

2003-ra mintha a nagyobb viták is elcsitultak volna. Ám ez a csönd vihar előtti csönd lett, hiszen 2005-ben ismét fellobbant a vita a magát irodalminak nevező hetilapban.

Pedig a heves érzelmeket érdemes mellőzni és elfeledni, a kritikákat azonban komolyan kell venni, s törekedni kell a párbeszédre, amelynek eredményeként – vágyam szerint – többszintű, sokszínű és sokhangú tevékenységgé válhat a nyelv művelés (most a nyelv műveléshez sorolok minden, a nyelvre, a nyelvi kultúra irányuló tevékenységet). Ennek a megegyezési hangnak is van képviselője: „A folyamat kezdő- és végpontjában az alkalmazott nyelvészetben belül hazánkban nyelv művelésnek nevezett terület áll. A nyelv művelők fedezik fel..., hogy új jelenségek, kifejezések, szerkezetek jelentkeztek, és hogy ezek miben térnek el a korábbiaktól, az addig elfogadottaktól. Számos esetben éppen a „nagyközönység” jelenti ezeket az új fejleményeket, amely azután „kapásból” el is ítéli azokat, vagy éppenséggel tanácsot kér a szakembertől, hogy mitévő legyen. [Új bekezdés.] A folyamat következő pontján a leíró/elméleti nyelvész... áll. Az ő dolga az, hogy megvizsgálja, hogyan illeszkedik a nyelv szerkezetébe, az eddig rögzített szabályok, elvek és paraméterek közé az új struktúra. (...) A harmadik stáció a társas nyelvészet felségterülete. A nagy számú beszélővel elvégzett felmérésekkel be tudja mutatni, mekkora körben van elterjedve a megfigyelt új jelenség, illetve milyen attitűdökkel viszonyulnak hozzá, mit gondolnak róla a nyelv használói... Végül az utolsó állomás újra a nyelv művelő. A felhalmozott adatok és magyarázatok alapján döntenie kell arról, hogy szakemberként hogyan „viszonyul” az új jelenséghez, mit tanácsol a hozzá forduló érdeklődőknek: megállapítja, hogy az adott nyelvi jelenség például az iskolázottságnak (illetve annak hiányának) a jele-e és ekképpen rejtett vagy kimondott értékítéletet fűz hozzá, avagy esetleg kivár és semleges marad.” (Kenesei 2002: 46–7.)*

A mai magyar nyelv művelésnek elméletileg, tudományosan tovább kell mélyülnie, s el kell fogadni, hogy egyáltalán nem baj az, ha nincs mindenben a nyelvészek, felfogások között egyetértés, s az is természetes, ha az egyik nyelvész nem kíván ilyen kérdésekkel foglalkozni, a másik meg inkább csak a nyelvi kultúra ügyének szenteli munkásságát. Nem szabad bosszankodni azon, ha egy

* A szerzőt hasonló gesztusáért (az ugyancsak Lőrincze Lajos indította Édes Anyanyelvünk című lap 25 éves évfordulóján a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadásáért) a magyar nyelvtudományban is szokatlan ízléstelen és durva támadás érte, bár nem az én dolgom megvédeni őt. B. G.

nyelvész – szakmájából adódóan – mérlegel, például azt mondja „ez is jó, az is jó” (mint tudjuk, Lőrincze kedvenc szavajárása, kedvesen gúnyolták is érte), vagy ha egyáltalán nem akar nyelvi jelenségeket megítélni. De másik oldalról azon sem szabad csodálkozni, ha a nyelvész segíteni akar a társadalom egyre sokasodó kommunikációs-nyelvi gondjain, vagy egyszerűen csak a nyelvi igényességet kívánja terjeszteni.

Ha a nyelvművelésbe soroljuk a nyelvi ismeretterjesztést, a nyelvi tanácsadást, a korszerű nyelvtudományi ismeretek továbbítását, a helyesírási, kiejtési kérdések gondozását, általában a kommunikációs zavarok, konfliktusok, gondok megoldására tett gyakorlati lépéseket, a nyelvi változások követését, azon belül kiemelten az informatikai világ nyelvi hatásait, a nyelvi babonák, mítoszok elleni küzdelmet, az igénytelen nyelvi-nyelvészeti kiadványok (áltudományos nézetek) kritikáját, az igényes, példaadó (pl. média-) nyelvhasználatra való törekvést, a nyelvi illem terjesztését, a tiszta és közérthető nyilvános kommunikációért való küzdelmet, a szómagyarítást, a szaknyelvek művelését és honosítását, a stílusok tanítását, a nyelvváltozatok létének és jellegének tudatosítását, ezen belül a nyelvjárásművelést, az EU anyanyelvi kérdéseit, az idegennyelv-tanulás és az anyanyelvhasználat kapcsolatát, a szövegértés problémáinak terápiáját, általában az anyanyelvi öntudatosítást és „felszabadítást” gyermek-, ifjú és felnőttkorban (s miért ne sorolnánk bele?!), ha pedagógiailag és pszichológiailag is alátámasztjuk a „segítés kultúráját”, akkor állíthatjuk, hogy a magyar nyelvművelés sokkal fontosabb, mint valaha, tevékenysége hasznos a nyelvtudomány és a társadalom számára, s nyilvánvalóan elméletén és módszerein lehet és kell folyamatosan javítani, ám a létét aligha lehet megkérdőjelezni.**

SZAKIRODALOM

- Akadémiai törvény = A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény. Forrás: A köztestület tagjai. MTA, Budapest
- Az észt nyelv... = Az észt nyelv fejlesztési stratégiája. 2004–2010. Ford.: Vighné Szabó Melinda. BDF Uralisztikai Tanszék, Szombathely, 2005. (HEUréka. Szerk.: Pusztay János.)
- Balázs Géza, 2001. Magyar nyelvstratégia. MTA, Budapest
- Kazinczy Ferenc, 1995. Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél. In: Fodor Irén (összeállító): A magyar nyelvújítás antológiája. Polis Kiadó, Kolozsvár
- Kenesei István, 2002. Hányféle igazság van? Magyar Nyelv, 46–7.
- Nyilatkozat = Élet és Irodalom, 1997. május 9.
- Sándor Klára, 2003. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. 381–422. In: Kiefer Ferenc szerk.: A magyar nyelv könyve. Akadémiai, Budapest.

Balázs Géza

** Gondolataim részletes kifejtése megtalálható „A magyar nyelv elé mozdításáról...” Vita-irat a nyelvművelésért címmel az Akadémiai Kiadó gondozásában 2005-ben megjelent könyvemben. B. G.